

Sosiaali- ja terveysvaliokunta

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2023

Perustuslakivaliokunnalle

JOHDANTO

Vireilletulo

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2023 (K 15/2024 vp): Asia on saapunut sosiaali- ja terveysvaliokuntaan mahdollisen lausunnon antamista varten perustuslakivaliokunnalle. Määräaika: 11.12.2024.

Asiantuntijat

Valiokunta on kuullut:

- esittelijäneuvos Lotta Hämeen-Anttila, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
- esittelijäneuvos Kirsti Kurki-Suonio, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
- esittelijäneuvos Heidi Laurila, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
- esittelijäneuvos Juha Niemelä, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
- esittelijäneuvos Tapio Räty, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia
- esittelijäneuvos Minna Verronen, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia

VALIOKUNNAN PERUSTELUT

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksen (K 15/2024 vp) mukaan vuonna 2023 kanteluita saapui oikeusasiamiehelle yhteensä 7 124, mikä on reilu 500 edellisvuotta enemmän. Sosiaali- ja terveysvaliokunnan toimialaan kuuluu oikeusasiamiehen käsittelemistä asiaryhmistä sosiaali- ja terveydenhuoltoon, lasten, vanhusten ja vammaisten oikeuksiin sekä sosiaalivakuutukseen liittyviä asioita. Puutteet vanhusten oloissa ja kohtelussa, lastensuojelun toteutumisessa, vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumisessa sekä terveyspalveluiden saatavuudessa ja lainsäädännössä kuuluvat myös oikeusasiamiehen kertomuksessa listattuun kymmeneen keskeiseen suomalaiseen perus- ja ihmisoikeusongelmaan.

Sosiaali- ja terveysvaliokunta korostaa eduskunnan oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnan merkitystä paitsi yksilön perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen turvaamisen myös lainsäädännön jatkuvan kehittämisen kannalta. Oikeusasiamiehen kertomuksen mukaan monet kantelut koskivat perusoikeuksina turvattujen välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon sekä riittävien sosiaalijärjestelmien ja terveyspalvelujen toteutumista, yhdenvertaisuuden, oikeusturvan, esteettömyyden ja saavu-

Valiokunnan lausunto StVL 9/2024 vp

tettavuuden sekä itsemääräämisoikeuden toteutumista ja osallistumista yhteiskuntaan. Valiokunta keskittyy lausunnossaan oikeusasiamiehen havaintoihin erityisesti toimeentulotuesta tehdyistä kanteluista sekä asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden toteutumisesta.

Sosiaalihuollon asiaryhmä on suurin asiaryhmä oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnassa. Sosiaalihuoltoon liittyviä kanteluja tuli kertomusvuonna vireille 1 118. Suurimmat asiaryhmät sosiaalihuollossa ovat lastensuojeluasiat ja toimeentulotukiasiat. Myös vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevien kantelujen määrä on jonkin verran kasvanut. Vanhusten oikeuksiin liittyvien sosiaalihuollon kantelujen määrä on ollut pieni jo useita vuosia.

Valiokunta kiinnittää huomiota siihen, että kertomuksen mukaan sosiaalihuollon asiakkaat saattavat turvautua kanteluun silloinkin, kun heidän tulisi ensisijaisesti käyttää lainmukaisia muutoksenhakekeinoja. Valiokunta toistaa näkemyksensä (StVL 6/2023 vp) siitä, että sosiaalihuollon asiakkaille tulee antaa riittävästi tietoa heidän muutoksenhakuoikeuksistaan sekä tukea muutoksenhaussa.

Kertomusvuonna toimeentulotukikantelujen määrä nousi. Vireille tuli 322 pääosin Kansaneläkelaitosta koskevaa toimeentulotukikantelua (271 vuonna 2022), ja toimeentulotukiasioita ratkaistiin 342 (233 vuonna 2022). Toimenpideratkaisut koskivat Kansaneläkelaitoksen oikaisuvaatimuskeskuksen käsittelyaikoja, hakemusten kiireellisyyskäsittelyä, hakijan tulojen ja menojen huomioimista, laskennallisten tulojen vyöryttämistä sekä tulojen ja varojen jaksottamista seuraaville kuukausille päätöksenteossa. Useissa toimeentulotukea koskevissa ratkaisuissa kiinnitettiin Kansaneläkelaitoksen huomiota asianmukaiseen neuvontaan, huolellisuuteen asioiden käsittelyssä, päätöksenteon oikeellisuuteen ja Kansaneläkelaitoksen velvollisuuteen huomioida asiakkaan ja perheen yksilölliset olosuhteet sekä perheessä olevien lasten etu.

Sosiaali- ja terveysvaliokunta kiinnittää huomiota siihen, että kanteluissa tuotiin toistuvasti esille toimeentulotukiasiakkuudestakin johtuvat vaikeudet saada kunnasta asuntoa Kansaneläkelaitoksen määrittelemällä paikkakuntakohtaisella vuokratasolla.

Toimeentulotuesta annetun lain asumismenojen hyväksymistä koskevaa sääntelyä täsmennettiin vuonna 2024 voimaantulleella lainsäädännöllä (1242/2023; HE 58/2023 vp). Sosiaali- ja terveysvaliokunta (StVM 13/2023 vp) korosti lainsäädännön muutosta käsitellessään, että sääntelyn täsmenmistä huolimatta toimeentulotuen viimesijaiseen ja harkinnanvaraiseen luonteeseen sisältyy aina hakijan yksilölliseen tilanteeseen sidottua kohtuusharkintaa. Lisäksi sosiaali- ja terveysvaliokunta piti tärkeänä, että jatkossa asetuksella vahvistettavat tarpeellisen suuruiset asumismenot asetetaan tasolle, joka vastaa mahdollisimman hyvin kuntien todellista asumismenojen tasoa, ja että tarpeellisen suuruiset asumismenot myös seuraavat asumismenojen kehitymistä, jotta toimeentulotuen hakijoilla olisi tosiasiallinen mahdollisuus löytää asumisnormin mukainen asunto asuinpaikkakunnaltaan. Eduskunta edellytti lakia hyväksyessään, että valtioneuvosto seuraa toimeentulotuesta annetun lain asumismenoja koskevan sääntelyn vaikutuksia toimeentulotuen hakijoiden ja heidän lastensa oikeuksiin, asemaan ja toimeentuloon, asunomarkkinoihin sekä palvelutarpeeseen ja kustannuksiin hyvinvointialueilla.

Oikeusasiamiehen kertomuksen mukaan kertomusvuonna tehdyillä tarkastuksilla yhtenä tärkeänä aiheena oli se, miten tarkastuskohteissa otetaan huomioon vammaisten henkilöiden itsemää-

Valiokunnan lausunto StVL 9/2024 vp

räämisoiikeus ja miten sitä rajoitetaan. Omaksuttu hoivakulttuuri ja henkilökunnan saama perusoikeuskoulutus tai sen puute vaikuttavat kertomuksen mukaan siihen, miten sosiaalihuollon hoitoa, hoivaa ja huolenpitoa antavissa toimintayksiköissä itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan ja rajoitustoimenpiteiden käyttöön suhtaudutaan. Psykiatrian osastojen tarkastuksilla arvioidaan kertomuksen mukaan erityisesti potilaan itsemääräämisoikeuden ja yksityisyyden suojan toteutumisesta sekä eristämisiin ja pakon käyttöön liittyviä menettelyjä, tilojen toimivuutta, tarkoituksenmukaisuutta, niiden käyttöastetta ja mahdollista ylikuormitusta, henkilöstövoimavaroja ja hoitohenkilökunnan läsnäoloa.

Sosiaali- ja terveysvaliokunta on aiemmissa kannanotoissaan kiinnittänyt huomiota siihen, että asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeutta koskeva säädöshanke on ollut valtioneuvostossa valmistelussa jo varsin pitkään. Valiokunnan mietinnön StVM 15/2023 vp mukaisesti mielenterveyslakiin lisättiin 1.4.2024 alkaen säännökset siitä, että perusteista toteuttaa tarkkailussa, mielen-tilatutkimuksessa tai tahdosta riippumattomassa psykiatrisessa hoidossa olevan potilaan psyykkisen sairauden lääkehoito on annettava hallintopäätös tilanteissa, joissa potilas vastustaa lääkehoitoa tai kun potilaan tahdosta ei saada selvyyttä, taikka muutoin potilaan pyynnöstä. Tämän yksittäisen itsemääräämisoikeutta koskevan lakimuutoksen taustalla oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen X v. Suomi -tuomion täytäntöönpanon kiireellisyys. Sen vuoksi valiokunta piti perusteltuna, että lääkehoitoa koskeva lainsäädäntömuutos toteutettiin erillään laajemmasta itsemääräämisoikeushankkeesta. Valiokunta kuitenkin totesi mietinnössään, että itsemääräämistä koskeva lakimuutos olisi syytä uudistaa kokonaisuutena. Valiokunta korosti, että valmisteilla olevan itsemääräämisoikeushankkeen yhteydessä on välttämätöntä arvioida myös jo tehtyä, kyseistä lääkehoitoa koskevaa lainsäädännöllistä ratkaisua siitä näkökulmasta, voidaanko potilaan oikeusturvan vaarantumatta rajata hallintopäätöksiä ja muutoksenhakua koskevan sääntelyn ulkopuolelle ne tilanteet, joissa lääkeshoidosta vallitsee yhteisymmärrys.

Petteri Orpon hallituksen hallitusohjelman mukaan jatketaan asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuslainsäädäntötyötä, jonka tavoitteena on tukea ja vahvistaa itsemääräämisoikeutta ja varmistaa, että ihmisten perusoikeudet toteutuvat, kuitenkin siten, että asiakkaan turvallisuus ja yksilöllinen tarve voidaan huomioida kaikissa tilanteissa. Lainsäädäntöä kehitetään hallitusohjelman mukaan oikeudellisessa tärkeys- ja kiireellisyysjärjestyksessä. Hallituksen vuosikertomuksen 2023 mukaan oikeudellista kiireellisyys- ja tärkeysjärjestystä koskeva päätöksenteko on sosiaali- ja terveysministeriössä vielä kesken.

Valiokunta painottaa, että eduskunta on hyväksynyt valiokunnan mietinnön StVM 15/2023 vp mukaisesti lausuman, jonka mukaan eduskunta edellyttää, että asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeutta koskevat lakiehdotukset saatetaan eduskunnan käsiteltäviksi viipymättä.

VALIOKUNNAN PÄÄTÖSESITYS

Sosiaali- ja terveysvaliokunta esittää,

että perustuslakivaliokunta ottaa edellä olevan huomioon.

Valiokunnan lausunto StVL 9/2024 vp

Helsingissä 4.10.2024

Asian ratkaisevaan käsittelyyn valiokunnassa ovat ottaneet osaa

puheenjohtaja Krista Kiuru sd
varapuheenjohtaja Mia Laiho kok
jäsen Kim Berg sd
jäsen Maaret Castrén kok
jäsen Hanna-Leena Mattila kesk
jäsen Ville Merinen sd
jäsen Ilmari Nurminen sd
jäsen Minna Reijonen ps
jäsen Anne Rintamäki ps
jäsen Päivi Räsänen kd
jäsen Pia Sillanpää ps
jäsen Ville Väyrynen kok
Henrik Wickström r

Valiokunnan sihteerinä ovat toimineet

valiokuntaneuvos Sanna Pekkarinen
valiokuntaneuvos Päivi Salo